

NEFT GƏLİRLƏRİNİN DÖVLƏT BÜDCƏSİNDƏ ÇƏKİSİNİN TƏHLİLİ VƏ NƏTİCƏƏSASLI BÜDCƏNİN HAZIRLANMASI MEXANİZMİ

O.T.Sadiqov

doktorant, “Nəzəri və praktiki iqtisadiyyat” kafedrası, UNEC

E-mail: orxan.sadiqov@maliyye.gov.az

tel.: (+99455) 204 42 48, (+99450) 562 51 54

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 29 iyul 2019; Çapa qəbul edilmişdir
10 sentyabr 2019

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi: neft gəlirlərinin dövlət büdcəsində çəkisini təhlil etmək və nəticəəsaslı büdcənin hazırlanması mexanizmini araşdırıb öyrənməkdir.

Tədqiqat işi əsaslı və sistemli təhlil üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Həmçinin tədqiqat zamanı dünya təcrübəsində tətbiq edilmiş nəticə yönümlü büdcə siyasətləri nəzərdən keçirilmiş və nəticələr təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, məqalədə təklif edilən kompleks tədbirlərin reallaşdırılması nəticəsində Azərbaycanda büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin ediləcəyi, nəticəəsaslı büdcə siyasətinin tətbiq edilməsi yolu ilə dayanıqlı dövlət büdcəsinin formalaşacağı və uzunmüddətli perspektivdə dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılılığının azalacağı sübutlarla əsaslandırılmışdır.

Eyni zamanda tədqiqatın nəticəsində aşkar edilmişdir ki, Azərbaycanda dövlət büdcəsinin gəlirlərinin böyük hissəsi (təxminən 70%-ə yaxını) neft sektorunun hesabına formalaşır ki, bu da dünya bazarında neftin qiymətinin dəyişməsi baxımından risklidir. Bunun üçün neft gəlirlərinin iqtisadiyyata səmərəli yönəldilməsi nəticə yönümlü büdcə siyasətinin əsas tərkib hissəsi olmalıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – nəticəəsaslı dövlət büdcəsinin xüsusiyyətləri və hazırlanması yolları müəyyən edilmiş və təcrübə əsnasında təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: büdcə gəlirləri, nəticə əsaslı büdcə, neft gəlirləri, ortamüddətli xərclər çərçivəsi.

ANALYSIS OF THE WEIGHT OF OIL REVENUES IN THE STATE BUDGET AND RESULT-BASED BUDGET PREPARATION MECHANISM

O. Sadigov

doctoral student, Department of “Theoretical and Practical Economics”, UNEC

tel: (+99455) 204 42 48, (+99450) 562 51 54

E-mail: orxan.sadiqov@maliyye.gov.az

Received 29 July 2019; accepted 10 September 2019

Summary

The main objective of the study is to analyze the weight of oil revenues in the state budget and to study the mechanism of result-based budget preparation..

Research work has been carried out on the basis of systematic analysis and methods. Besides in the course of the research the results-based budget policies applied in the world practice were reviewed and the results were analyzed

As a result of the implementation of comprehensive measures to ensure the efficiency of budget expenditures of the state budget will decrease dependence of the state budget on oil revenues will be generated through the use of sustainable and long-term fiscal policy in Azerbaijan will be significant consequences, proposed in the article was justified by the evidence.

At the same time, it was discovered that most of the state budget revenues (about 70%) are formed in the oil sector, which is risky in terms of oil prices in the world market. To do so, the efficient management of oil revenues to the economy should be a key component of a cost-effective budget policy.

The scientific innovation of research-features of result-based budget and the ways of preparation were defined and suggestions were made during the practice.

Keywords: budget revenues, result-based budget, oil revenues, Medium Term Expenditure Framework.

АНАЛИЗ ДОЛИ НЕФТЯНЫХ ДОХОДОВ В ГОСУДАРСТВЕННОМ БЮДЖЕТЕ И МЕХАНИЗМ ПОДГОТОВКИ БЮДЖЕТА, НАЦЕЛЕННОГО НА РЕЗУЛЬТАТ

О. Т. Садыгов

докторант, кафедра «Теоретическая и практическая экономика», UNEC

тел.:(+99455)204 42 48, (+99450) 562 51 54

E-mail: orxan.sadiqov@maliyye.gov.az

Резюме

Основной целью этого исследования является: анализирование доли нефтяных доходов в государственном бюджете и изучение механизма подготовки бюджета, нацеленного на результат.

Исследовательская работа была проведена на основе глубокого и системного анализа. В то же время во время исследования была рассмотрена международная практика стран в сфере подготовки бюджета, нацеленного на результат и проанализированы их итоги. Практическим значением исследования является то, что в ходе реализации предложенных в статье комплексных мероприятий будет достигнута эффективность бюджетных расходов, формирование устойчивого государственного бюджета и снижение ее зависимости от нефтяных доходов в Азербайджане.

В ходе исследования было выявлено, что большая часть (около 70%) бюджетных доходов в Азербайджане формируется за счет поступлений от нефти, что является риском с точки зрения изменения мировых цен на нефть.

Эффективное распределение нефтяных доходов в экономике должно стать основой бюджета, нацеленного на результат. Научная новизна исследования – были выявлены особенности и пути подготовки бюджета, нацеленного на результат, подготовлены предложения на основе практики.

Ключевые слова: бюджетные доходы, бюджет, нацеленный на результат, нефтяные доходы, рамки среднесрочных расходов.

Giriş

Hər bir suveren ölkədə dövlətin qarşısında duran əsas prioritet vəzifələrdən biri büdcə siyasətinin əsas tərkib hissəsi olmalı olan maliyyə resurslarının mühüm sosial-iqtisadi məsələlərin həllinə yönəldilməsi, büdcə xərclərinin nəticə yönümlü olması, dövlət büdcəsi xərclərinin istifadəsi zamanı dövlət proqramlarında qeyd olunmuş istiqamətlərin reallaşdırılmasına nəzarət, dövlət büdcəsi ilə ölkənin sosial və iqtisadi inkişaf indikatorları arasında möhkəm əlaqəni təmin etmək məqsədi ilə lazımı işlərin yerinə yetirilməsi, bununla yanaşı, büdcənin icrası ilə əlaqədar hesabatla bağlı şəffaflığın təmin edilməsidir. Yuxarıda adıçəkilən işlərin yerinə yetirilməsi, məqsədli sosial-iqtisadi dövlət proqramlarının orta müddət dövründə büdcə xərcləri ilə əlaqələndirilməsi və həmin proqramlar nəzdində yerinə yetirilən işlərin səmərəliliyinin ölçülməsi, digər tərəfdən, dövlət büdcəsindən müxtəlif proqram və tədbirlərə istifadə olunan vəsaitlərin əsaslandırılmasının metodoloji və nəzəri aspektlərinin inkişaf etdirilməsi dayanıqlı büdcə üçün mühüm şərt hesab olunur.

Ölkə büdcəsi qarşısında duran əsas məqsəd ölkənin sosial, iqtisadi problemlərinin aradan qaldırılması, digər mühüm proqramların maliyyələşdirilməsi, dövlətin ənənəvi və müasir funksiyalarının icrası məqsədi ilə mövcud qanunvericiliyinin tələbləri çərçivəsində maliyyə vəsaitinin yığılması, bölgüsü və həmin vəsaitlərin səmərəli istifadəsini reallaşdırmaqdır. Büdcə prosesi kifayət qədər mürəkkəb prosedura olub, dövlət

büdcəsi layihəsinin hazırlanması, baxılması və büdcənin təsdiqi, onun icrası və icraya nəzarət mərhələlərindən ibarətdir.

Hazırda maliyyə sisteminin təxirəsalınmaz məsələlərindən biri büdcə xərclərinin effektivliyinin səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Büdcə xərclərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi isə zəruri normativ bazanın olmaması səbəbindən olduqca çətinidir. Ölkə iqtisadiyyatında dövlət büdcəsi vəsaitləri regionların inkişafı istiqamətində, əsaslı dövlət proqramlarının təmin edilməsində, ölkənin iqtisadi və sosial infrastrukturunun yenidən qurulmasında, məşğulluğun artırılmasında, yoxsulluğun aradan qaldırılmasında əvəzsiz rol oynayır.

Mövcud vəziyyət

Dövlət büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edərək əsas vəzifələri yerinə yetirir. Bura həm müasir makroiqtisadi funksiyalar (inkişaf funksiyası, tsiklik funksiya, gəlirlərin ilkin bölgüsü və yenidən bölgüsü funksiyası, tənzimləyici funksiya və stabilliyi təmin etmə funksiyası), həm də ənənəvi büdcə funksiyaları, o cümlədən iqtisadi, maliyyə, hüquqi və təftiş funksiyaları aiddir. Göstərilənləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, müasir zamanda dövlətin büdcə vasitəsi ilə iqtisadiyyata təsir gücü əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür. Bir çox neft ölkələrində olduğu kimi ölkəmizin iqtisadi həyatında da 2008-2009-cu illərdə dünya bazarında neft qiymətlərinin yüksəlməsi dövlətin fiskal siyasətində əsaslı dəyişikliklərlə qeyd alındı. Makro səviyyədə artan büdcə gəlirlərinə uyğun olaraq dövlət büdcəsi xərclərində də müvafiq olaraq artım müşayiət olundu. Bununla yanaşı, mikrosəviyyədə istehsalçılara və ixracatçılara vergi və gömrük güzəştləri tətbiq olundu.

Məlum olduğu kimi, neft gəlirləri Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunda (ARDNF) yığılır və büdcə gəlirlərinin əsasını təşkil edən neft gəlirləri həmin fondan dövlət büdcəsinə mütəmadi olaraq köçürülür. Eyni zamanda Fond tərəfindən həmin illərdə bir çox sahələrin inkişafına da kifayət qədər vəsait ayrılmışdır. Yuxarıda qeyd olunan tədbirlər qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verməklə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının bir çox sahələrində infrastrukturun yenilənməsinə səbəb olmuşdur. 2014-cü və sonrakı illərdə beynəlxalq birjalarda neft qiymətlərinin sürətli şəkildə enməsi Azərbaycanda fiskal siyasətin dəyişdirilməsinə, yəni daraldıcı fiskal siyasət tətbiq edilməklə xərclərin məcburi olaraq azaldılmasına səbəb olmuşdu. Bu baxımdan, qeyd olunan illərdə yaşanan neft şokunun təkrar yaşanmaması və neft gəlirlərindən asılılıq riskinin aradan qaldırılması məqsədi ilə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və nəticəsizliyi büdcə mexanizminin tətbiqi ölkə iqtisadiyyatında əsas aktual məsələlərdən hesab olunmalıdır. Həmçinin resursların mövcud iqtisadi və sosial vəziyyət qiymətləndirilməklə müxtəlif istiqamətlər üzrə xərc şəklində dövlət büdcəsində bölüşdürülməsi və

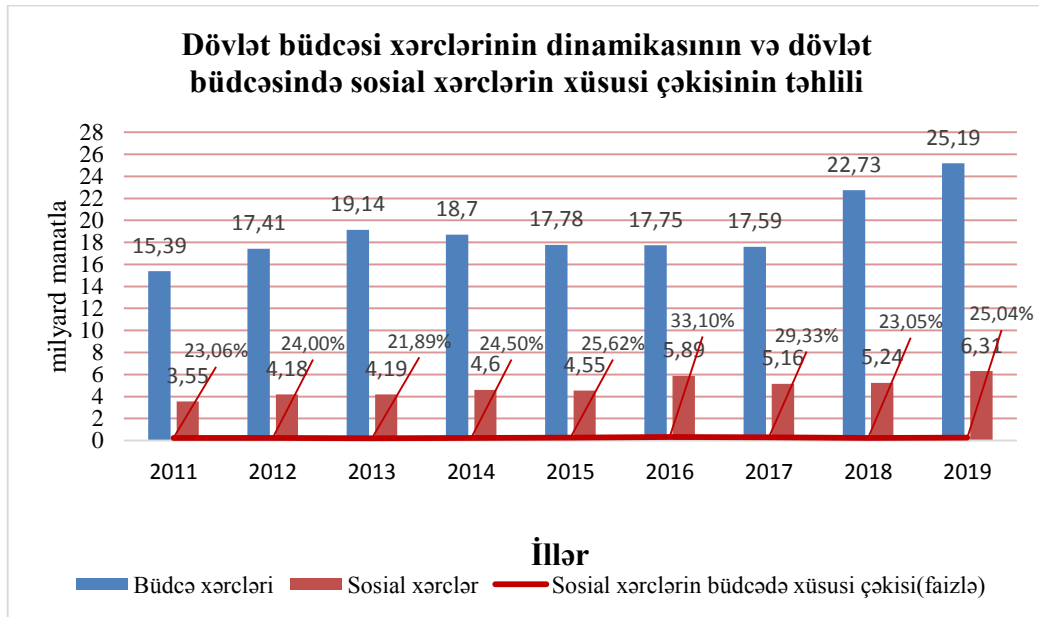
həmin xərclərin icrasının təhlili və səmərəliliyin qiymətləndirilməsi də büdcə siyasətinin əsasını təşkil etməlidir.

İqtisadi ədəbiyyatda vergilər vasitəsi ilə milli gəlirin ilkin bölgüsü həyata keçirildiyi qeyd olunur. Daha sonra fiskal siyasətin gəlirlərin yenidən bölgüsü funksiyası reallaşdırılır və bu, dövlət büdcəsində yığılan vəsaitlərin xərc şəklində müxtəlif tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə sərf olunur.

Eyni zamanda neftlə zəngin ölkələrdə də neft gəlirlərindən istifadə əsasən büdcə xərcləri əsasında reallaşdırılır. Bu prosesin bir neçə dünya təcrübəsi mövcuddur. Ancaq mütərəqqi sayılan təcrübə belədir: neft gəlirləri dövlət tərəfindən yaradılan fondda yığılır və hər il dövlət büdcəsi tərtib olunan zaman büdcə xərclərinin artıb-azalmasından asılı olaraq, dövlət büdcəsinə həmin fond da yığılan vəsaitlərdən transfertlər olunur. Qeyd olunmalıdır ki, fond da yığılan neft gəlirləri əsasən dövlət büdcəsi üçün bufer rolunu oynayır.

İqtisadi ədəbiyyatda büdcənin kəmiyyət və keyfiyyət tərəfləri fərqləndirilir. Dövlət büdcə vəsaitlərini iqtisadiyyata inyeksiya etməklə iqtisadi proseslərə müdaxilə edir ki, bu da büdcənin əsasən kəmiyyət tərəfi kimi qiymətləndirilir. Bununla yanaşı, büdcə xərclərinin keyfiyyət göstəricisi də vardır ki, bu, əsasən iki istiqamətdə özünü büruzə verir. Birinci istiqamət – büdcə vəsaitləri nəticədə ölkə əhalisinin maddi durumunun yaxşılaşdırılmasına səbəb olur, ümumilikdə isə iqtisadi inkişafı təmin edir. İkinci məqamda dövlət büdcəsindən müxtəlif istiqamətlərə ayrılan vəsaitlər ölkənin sosial və iqtisadi prioritetlərinin əsas maliyyə mənbəyi rolunu oynayır və bu da xərclərin hər il dövlət büdcəsində səmərəli bölgüsünü təmin edir.

Bununla yanaşı, büdcə xərclərinin genişləndirilməsi yalnız kəmiyyət göstəriciləri ilə deyil, həmçinin iqtisadi ədəbiyyatda xüsusilə qeyd olunan nəticə göstəriciləri (effektivlik, iqtisadi artım, sosial rifah, dayanıqlı büdcə və s.) kimi indikatorlarla da xarakterizə edilir. Son on beş ildə ölkədə aparılan genişləndirici fiskal siyasətin nəticəsi olaraq, büdcə vəsaitləri sosial istiqamətlərə yönəldilməklə bərabər, qeyri-neft sektorunun inkişafında da əhəmiyyətli rol oynamışdır. Lakin sosial sahənin inkişafı, yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və məşğulluğun təmin edilməsi büdcə siyasətinin əsas tərkib hissəsi olmuşdur. Qeyd olunanları aşağıdakı qrafikdə əyani şəkildə görmək olar:

Qrafik 1. Dövlət büdcəsi xərclərinin dinamikasının və dövlət büdcəsində sosial xərclərin xüsusi çəkisinin təhlili

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının yuxarıda qeyd olunan illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə rəyləri və həmin illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları

Qeyd: Qrafikdə qeyd olunan 2019-cu ilin göstəriciləri proqnoz göstəriciləridir.

Qrafik 1 Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının yuxarıda qeyd olunan illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə rəyləri və həmin illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. Cədvəldə qeyd olunan məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, son illərdə sosial istiqamətlərə yönəldilən xərclərin dövlət büdcəsində payı 23-25% olmuşdur. Lakin nominal ifadədə sosial xərclər ilbəil artmışdır. 2011-ci ilə nisbətən 2019-cu ildə bu sahəyə ayrılan xərclər 1,7 dəfə artmışdır.

Eyni zamanda 2010-ci illə müqayisədə son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən büdcə siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu məqsədlə dövlət büdcəsi hesabına əhalinin təhsil, səhiyyə və mədəni xidmətlərə tələbatlarının ödənilməsi, pensiya və sosial təminat səviyyəsinin artırılması nəzərdə tutulur.

Həmçinin son dövrlərdə büdcədən ayrılan əsaslı vəsait qoyuluşu həcmimin, eyni zamanda mənzil-kommunal və iqtisadi fəaliyyət xərclərinin artması da müşahidə olunur. Bununla yanaşı, fiskal siyasətin əsas tərkib hissəsi kimi, regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, büdcə vəsaitlərinin iqtisadi rayonlar üzrə səmərəli bölgüsü və həmin vəsaitlərdən istifadənin nəticə əsaslı olmasına nəzarət hökumət tərəfindən əsas

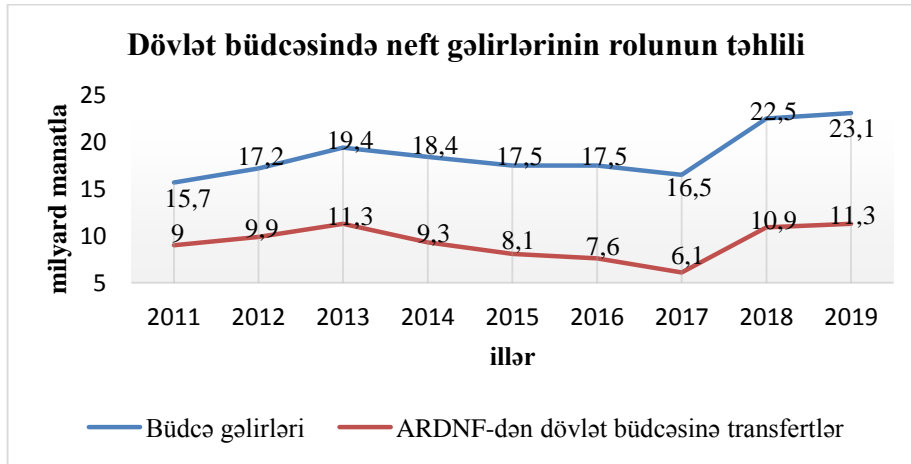
O.T.Sadıqov: Neft gəlirlərinin dövlət büdcəsində çəkisinin təhlili və nəticəəsaslı büdcənin hazırlanması mexanizmi

prioritet kimi müəyyən olunmuşdur. Son dövrlərdə neft gəlirləri Dövlət Neft Fondu və dövlət büdcəsi vasitəsilə sosial təyinatlı layihələrin, infrastruktur və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə və məcburi köçkünlərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Genişləndirici fiskal siyasət ilə əlaqədar büdcə vəsaitlərinin istifadəsi məqsədli dövlət proqramları vasitəsi ilə həyata keçirilməyə başlanılmasını müsbət qiymətləndirmək olar. Lakin bu addımlar dövlət büdcəsinin nəticə yönümlü olması üçün kifayət deyil. Bunun üçün sözügedən dövlət proqramları ölkənin iqtisadi və sosial məsələlərinin həllində əsas konsepsiya kimi çıxış etməli və regionların iqtisadi inkişafının əsasını təşkil etməlidir.

Neft gəlirlərinin dövlət büdcəsində çəkisinin təhlili

Neft bumu başladıqdan sonra Azərbaycan hökuməti tərəfindən kəskin genişləndirici büdcə siyasəti izlənilmişdir. Xərclər əsasən neft gəlirləri hesabına maliyyələşdirildiyi üçün bu tendensiya büdcə siyasətinin stabilliyi baxımından daimi olaraq müəyyən risklər daşımasıdır.

Qrafik 2. Dövlət büdcəsində neft gəlirlərinin rolunun təhlili

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının yuxarıda qeyd olunan illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə rəyləri və həmin illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları

Qeyd: Qrafikdə qeyd olunan 2019-cu ilin göstəriciləri proqnoz göstəriciləridir.

Yuxarıda qeyd olunan statistik göstəricilərə əsasən deyə bilərik ki, 2013-2014-cü illərə kimi dövlət büdcəsinin gəlirlərində nəzərəçarpacaq miqyasda artım qeydə alınır, lakin sonrakı illərdə (2017-ci ilə qədər) azalma və son iki ildə yenidən yüksəlmə müşahidə olunur. Məsələ ondadır ki, dövlət büdcəsinin gəlirlərində qeydə alınan bu dalğalanma

(fluctuation) istehsal və başqa iqtisadi proseslərlə deyil daha çox neft qiymətlərinin beynəlxalq birjalarda dəyişməsi ilə bağlıdır.

Ölkəmizdə uzunmüddətdir ki, büdcə gəlirlərinin dinamikasında neft gəlirləri əsas rol oynayır. Bu özünü həm Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə edilən transfertlər şəklində, həm də büdcəyə ödənilən vergilərin tərkibində neft gəlirlərindən ödənilən vergilər şəklində özünü göstərir. Bu da haqlı olaraq dövlət büdcəsinin neftdən asılı olması fikirlərinin meydana gəlməsinə səbəb olur. Ancaq qeyd olunmalıdır ki, qeyri-neft sektoru son illərdə vergi daxilolmalarının ümumi həcmində neft sektorunu üsələyir. Bu baxımdan, qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişafında neft gəlirlərinin əvəzsiz rol oynadığını deyə bilərik.

Neft bumu dövründə əvvəlki illərlə müqayisədə büdcə xərclərinin miqdarında kəskin artım, vəsaitin fərqli xərc istiqamətləri üzrə bölüşdürülməsində dövlət investisiya xərclərinin dominantlığı, neft qiymətlərinin dünya bazarında kəskin enməsindən sonra isə xərclərin miqdarında azalma və büdcə defisitlərinin artması müşahidə olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf xüsusiyyətləri sırasında mühüm məqamlardan biri son illərdə dövlətin düşünülmüş şəkildə iqtisadiyyatın idarə edilməsində rolunun əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsi hesab edilə bilər. Bu isə özünü, ilk növbədə, dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşması və idarə olunması prosesində göstərir.

Neft qiymətinin kəskin yüksəldiyi dövrdə (2008-2009-cu illər) artan büdcə gəlirlərinə adekvat olaraq büdcə xərcləmələrinin artım dinamikası müşahidə edilir. 2014-2015-ci il ərzində neftin qiymətlərinin gözlənilmədən enməsi şoku və onun yaratdığı iqtisadi problemlər büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadə, dayanıqlı iqtisadi inkişaf və başqa bu kimi məsələləri gündəmə gətirdi.

Cədvəl 1. Dövlət büdcəsiniz gəlirləri(milyon manatla)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Dövlət büdcəsinin gəlirləri (icra)	10228,3	11402,9	15700,5	17281,6	19473,5	18400,5	17498	17505,7	16516,7	22508,9
Dövlət büdcəsində Neft gəlirləri	6701,9	7849,7	11591,6	12639,7	14247,1	12144,0	10217,3	9225,0	7884,0	3400,5
O cümlədən:										
Azərbaycan Respublikası Dövlət neft fondundan transfertlər	4915,0	5915,0	9000,0	9905,0	11350,0	9337,0	8130,0	7615,0	6100,0	10959,0
Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft şirkəti	1272,8	1193,6	1260,8	1335,9	1491,3	1712,1	1409,8	1252,4	1317,5	1425,
Azərbaycan Beynəlxalq	514,1	741,1	1330,9	1398,8	1405,9	1094,9	677,5	357,6	466,5	1016,4

**O.T.Sadıqov: Neft gəlirlərinin dövlət büdcəsində çəkisinin təhlili və nəticəəsaslı
büdcənin hazırlanması mexanizmi**

Əməliyyat Şirkəti										
Dövlət büdcəsində Qeyri-neft gəlirləri	2419,8	3423,2	4108,9	4641,8	5226,3	6256,5	7280,7	8280,7	8632,7	9108,4
O cümlədən										
Vergilər Nazirliyinin xətti ilə təmin edilən	2326,4	2358,1	2880,3	3290,6	3766,6	4306,7	5030,8	5405,5	5189,5	4974
Digərləri	1200,0	1195,1	1228,6	1351,2	1459,7	1949,8	2249,9	2875,2	3443,2	4134,4

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının yuxarıda qeyd olunan illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə rəyləri və həmin illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları

Cədvəl 1 Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının yuxarıda qeyd olunan illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə rəyləri və həmin illərdə dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. Cədvəldə təsbit olunan məlumatların təhlili göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi gəlirlərinin formalaşmasında başlıca rol Dövlət Neft Fonduna, Vergilər Nazirliyinə və Dövlət Gömrük Komitəsinə məxsusdur. 2009-2018 ci ildə Dövlət Neft Fondundan büdcəyə tələb olunan məbləğdə, yəni 83226 milyon manat vəsait daxil olmuşdur. Təhlil göstərir ki, Vergilər Nazirliyinin xətti ilə yığılan vergilərin həcmi son 10 ildə 62220,3 mln manat təşkil etmişdir ki, bu məbləğin də 22680,4 milyon manatı Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin və Azərbaycan Əməliyyat Şirkətinin payına düşür. 2009-cu ildə sözügedən şirkətlərin ödədiyi vergilərin həcmi 1786,9 milyon manat olmuşdur. 2018-ci ildə isə bu rəqəm 2441,5 milyon manat olmağına baxmayaraq, deyə bilərik ki, dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin həcmində qeyri-neft sektordan ödənilən vergilər üstünlük təşkil edir. Əvvəlki illərlə müqayisədə büdcəyə ödənilən vergilərin ümumi həcmi artmışdır. 2018-ci ildə büdcəyə ödənilən vergilərin həcmi 7415,5 milyon manat olmuşdur ki, bu məbləğin də 4974 milyon manatı qeyri-neft sektorundan ödənilən vergilərdir.

Təhlil olunan dövrdə Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən büdcə daxilolmalarının həcmində də artım müşahidə olunur. Belə ki komitə tərəfindən büdcəyə daxilolmalar 2009-cü ildə 1112,7 milyon manat, 2018-ci ildə isə 3434 milyon manat olmuşdur.

Müasir dövrdə dövlət büdcəsi müxtəlif regionların inkişafını, fərqli sahələlərin (sosial və iqtisadi), iri layihələrin, xüsusilə hərbi sahənin maliyyələşdirilməsinin əsas təminatçısıdır. Dövlət əsasən dünyada baş verən iqtisadi məsələləri qiymətləndirərək iqtisadi prosesləri tənzimləməklə ölkənin həm iqtisadi qüdrətini artırmağa, həm də iqtisadi təhlükəsizliyə nail olur. Nəticədə qeyri-neft sektorunun vergi daxilolmalarında xüsusi çəkisi 2009-cü ilə nisbətən 56,7%-dən 67%-ə yüksəlmişdir. Bu da ilk növbədə qeyri-

dövlət sektorunda iqtisadi aktivliyin artması, azad rəqabətin təmin olunması və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi tədbirlərinin aparılması ilə izah olunur (1).

Bununla yanaşı, hazırda büdcə gəlirlərinin tərkibində vergi gəlirləri qənaətbəxş hesab olunmur və bu məsələ daima büdcənin dayanıqlılıq məsələsini gündəmdə saxlayır. Bu baxımdan, ölkənin əsas maliyyə halqası olan dövlət büdcəsinin fiskal dayanıqlılığı aşağı qiymətləndirilir. Bununla əlaqədar olaraq, məhsuldar qüvvələri və istehsalı inkişaf etdirməklə büdcədə vergilərin həcmində artımına nail olmaq, neft gəlirlərinin ədalətli bölgüsünü təmin etmək labüddür. Həmçinin nəticəyə əsaslanan büdcənin hazırlanması, dövlət büdcəsi üçün ortamüddətli (medium-term budgetary framework) və uzunmüddətli (long-term budgetary framework) büdcə xərcləri çərçivəsinin reallaşdırılması məqsədəuyğun hesab olunur.

Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin təhlili göstərir ki, Dövlət Neft Fondundan büdcəyə transfertlər hələ də dominant mövqeyə malikdir. Büdcə gəlirlərində sözügedən transfertlərin çəki-si 48%-dən çox qiymətləndirilir. Lakin uzun müddətdir ki, vergilərin büdcədə həcmi 30-40% intervalında dəyişir. Həmin faiz 35%-i neft sektorundan ödənilən vergilərdir. Nəticə etibarilə neft sektorundan ödənilən vergilər və transfertlər, ümumilikdə büdcə gəlirlərinin 60% və ya ondan yuxarı hissəsini təşkil edir. Dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən bu qədər asılılığı ölkə iqtisadiyyatı üçün hər bir vaxt müxtəlif səviyyədə risklər daşıyır və büdcə daima neft qiymətlərinin dəyişməsinə həssasdır.

Eyni zamanda neft gəlirlərindən səmərəli istifadə edən və iqtisadi diversifikasiyaya malik olan qabaqcıl neft ölkələrinin (oil countries) təcrübəsi sübut edir ki, yuxarıda qeyd olunan asılılığın azaldılması qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişafı ilə mümkündür. Ölkəmizin də bu təcrübəni reallaşdırmaq üçün kifayət qədər iqtisadi resursları vardır.

Nəticəəsaslı büdcə mexanizminin yaradılması

Azərbaycanda büdcə sisteminin islahatları sahəsində kifayət qədər uğurların olmasına baxmayaraq, hələ də ortamüddətli planlaşdırma mexanizmlərinin və büdcə xərclərinin nəticəliliyinin təmin olunması tam başa çatmamış, büdcə prosesinin əsası kimi tam formalaşa bilməmişdir. Büdcə prosesinin təşkilinin mövcud proseduru, dövlət maliyyəsinin idarə olunmasının mövcud xüsusiyyətləri ölçülə bilən son nəticələrə yönəltmək üçün imkanları və stimulları məhdudlaşdırır. Təhlillər göstərir ki, dövlət resurslarının səmərəli istifadəsi probleminin həlli sahəsində göstərilən səylər hələlik arzu olunan nəticələrə tam nail olmağa imkan verməmişdir. Bunun başlıca səbəblərindən biri bu problemlərin həllinə nəticələrə yönümlü büdcələşdirmənin məqsəd və meyarlarının tam sistemi əsasında vahid yanaşmanın olmamasıdır.

Nəticələrə yönümlü büdcələşdirmə metodunun üstünlüklərini reallaşdırmaq üçün ilk növbədə fəaliyyətin ictimai əhəmiyyətli son nəticələrini xarakterizə edən obyektiv göstəricilərin müəyyənləşdirilməsi tələb olunur.

Burada söhbət həm büdcə vəsaitlərinin səmərəli bölüşdürülməsindən, həm də büdcə vəsaitlərindən səmərəli və nəticəli istifadədən gedir. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, nəticələrə yönümlü büdcələşdirmə şəraitindən büdcə təşkilatının fəaliyyəti xidmətlərin xüsusiyyətləri, onların istehsalı prosesinin məzmunu, bunun üçün zəruri şərtlər və resurslar, istehlakçı kontingenti və s. də daxil olmaqla, elmi əsaslandırılmış göstəricilər sistemi vasitəsi ilə hərtərəfli izah olunmalı və büdcə təşkilatının real töhfəsini obyektiv əks etdirən aydın, dəqiq, yoxlanıla bilən meyarlar sistemi vasitəsi ilə obyektiv qiymətləndirilməlidir. Respublikamızda nəticələrə yönümlü büdcələşdirmə kimi alətlərdən istifadənin vahid metodologiyasının tətbiqi məsələsi hələlək formalaşma mərhələsindədir. Bu modelin tətbiqinin prioritet istiqamətlərindən biri büdcə təşkilatları səviyyəsində maliyyə menecmenti səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarət olmalıdır. Büdcə planlaşdırması büdcə prosesinin mühüm tərkib hissəsi olub ölkənin inkişafının proqnozlaşdırılması, büdcə siyasətinin məqsədlərinin kəmiyyətə müəyyənləşdirilməsi və konkretləşdirilməsi, onlara nail olmanın optimal variantının işlənilib hazırlanması və seçilməsi, dövlət zəmanətlərinin təmin olunması və büdcə siyasətinin məqsədlərinin reallaşdırılması üçün dövlət hakimiyyət orqanlarının lazım olan resursların müəyyənləşdirilməsi və rəşional bölgüsü sahəsindəki fəaliyyətindən ibarətdir. İstənilən dövlətin rəqabət qabiliyyətliliyi yalnız onun uyğun mövcud resurslarının həcmi ilə deyil, hər şeydən əvvəl, onlardan səmərəli istifadə bacarığı ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan, nəticələrə yönümlü büdcələşdirmənin mühüm komponentlərindən biri müxtəlif formalı səmərəlilik göstəricilərinin işlənilib hazırlanmasıdır. Büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərindən irəli gəlməli və proqram sənədlərində əks olunmuş məqsədlərə nail olunmasını təmin etməlidir. Bunun üçün məqsədli proqramlar real maliyyə resursları ilə balanslaşdırılmalı, praktikada planlaşdırılan nəticələr və fəaliyyət istiqamətləri çərçivəsində büdcə xərclərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi sisteminin tətbiqinə keçilməlidir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında müxtəlif regionların inkişafı ilə bağlı müxtəlif dövrlər üçün hazırlanmış dövlət proqramları və ümumilikdə ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrası büdcə siyasətinin əsas tərkib hissəsidir.

Büdcə prosesinin islahatlarının ən mühüm istiqamətlərindən biri maliyyə menecmentinin keyfiyyət meyarları əsasında büdcə planlaşdırması və büdcələrin icrasının monitorinqi və qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Büdcə prosesinin səmərəli idarə olunması dövlət maliyyə nəzarətinin yeni strukturunun və mexanizmlərinin, xüsusi halda, dövlət resurslarından istifadənin səmərəliliyinin auditinin tətbiq olunmasını tələb edir. Səmərəliliyin auditinin məqsədi maliyyə axınlarının və dövlət mülkiyyətinin idarə olunması səmərəliliyinin qiymətləndirilməsindən, həmçi-

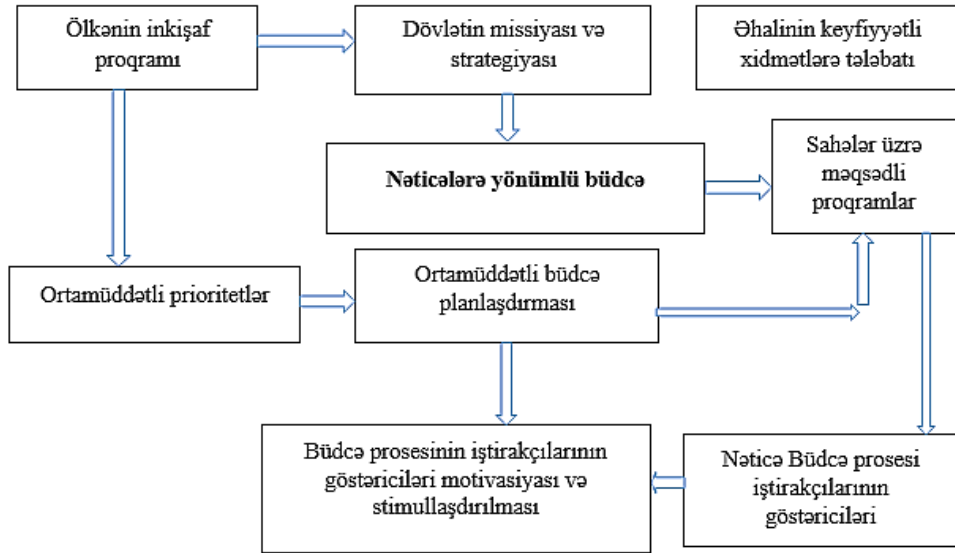
nin vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsindən, hakimiyyət qərarlarının reallaşdırılmasının təşkilinin yaxşılaşdırılması imkanlarının aşkar edilməsindən, gələcək hərəkətlər barədə tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

Təhlillər göstərir ki, müasir şəraitdə inkişaf etmiş dövlətlərin əksəriyyətində büdcə prosesi nəticə yönümlüdür və ona dövlətin maliyyə resurslarının idarə olunmasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi aləti kimi baxılır. Xarici ölkələrin bu sahədəki təcrübəsini nəzərə alaraq nəticələrə yönümlü büdcələşdirmə konsepsiyasının əsas müddələrinə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

- Nəticələrə yönümlü büdcənin maliyyə resurslarının planlaşdırılması zamanı məqsədlərin aşağıdakı iyerarxiyaya uyğun reallaşdırılması nəzərdə tutulur: dövlətin missiyası, maliyyə təhlükəsizliyinin strateji məqsəd və vəzifələri, cari məqsədlər, operativ məqsədlər. Dövlətin fəaliyyətinin məqsədlər sistemi əhalinin kompleks tələbatlarının reallaşdırılmasına yönəldilir;
- Dövlətin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün maliyyə resurslarının planlaşdırılması nəticələrə yönümlü büdcələşdirmə vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir. Burada gəlir və xərclərin nəticəli idarə olunması yolu ilə dövlətin etibarlı və təhlükəsiz fəaliyyəti təmin olunur, onun məqsədləri yalnız ayrı-ayrı təşkilatlar üçün fəaliyyət istiqamətlərini deyil, həm də dövlət idarəetmə sisteminin ümumi məqsədlərini müəyyənləşdirir və bütövlükdə ölkədə əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəlmiş olur;
- Dövlət büdcəsindən göstərilən yardımların səmərəliliyini artırmaq üçün bu yardımların verilməsini qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olunmanın zəruriliyi ilə əlaqələndirmək tələb olunur;
- Nəticələrə istiqamətlik büdcənin həm xərclər, həm də gəlirlər hissəsinə tətbiq olunur, büdcə sisteminin bütün səviyyələrində gəlirlərin və xərclərin balanslaşdırılması təmin edilir;
- Dövlət büdcəsi ilə yerli büdcələr arasındakı münasibətlərdə dəyişikliklərin həyata keçirilməsi əsaslandırılmış proqramlar və maliyyə yardımı mexanizminin tətbiqi hesabına olur və onların səmərəliliyinin artırılmasını nəzərdə tutur;
- İqtisadi subyektlərin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, onların xərc öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi vəziyyətinin monitorinqi vasitəsilə həyata keçirilir;
- Xərc əməliyyatları üzrə məlumatlar açıq və hamı üçün əlçatan olur;
- Büdcə prosesinin şəffaflığı, qərarların qəbul olunmasında ictimai iştirak təmin olunur;
- Maliyyə orqanlarının nəticələrə yönümlü büdcə ideologiyasına uyğun kadr təminatı yaxşılaşdırılır.

Nəticələrə yönümlü büdcə konsepsiyasını aşağıdakı məntiqi sxem şəklində göstərmək olar:

O.T.Sadıqov: Neft gəlirlərinin dövlət büdcəsində çəkisinin təhlili və nəticəəsaslı büdcənin hazırlanması mexanizmi

Sxem 1. Nəticələrə yönümlü büdcələşdirmə konsepsiyasının məntiqi sxemi

Eyni zamanda nəticəəsaslı büdcə hazırlanarkən aşağıdakı vəzifələr reallaşdırılmalıdır:

- Dövlət büdcəsi xərclərinin formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektlərinin, məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramları əsasında formalaşdırılması istiqamətində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi;
- Dövlət büdcəsi xərclərinin iqtisadi və funksional təsnifatlar üzrə təhlil edilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsi xərclərinin məqsədli proqramlar əsasında icrası prinsipləri, dövr və mərhələlərinin müəyyən edilməsi;
- Ortamüddətli Xərclər Çərçivəsinin (bundan sonra-OMXÇ) nəzəri əsaslarının araşdırılması;
- Büdcə vəsaitlərinin səmərəliliyini xarakterizə edən meyarların öyrənilməsi və Azərbaycan Respublikasında büdcənin xərc istiqamətlərinin dövlət proqramları əsasında formalaşmasının OMXÇ ilə əlaqələndirilməsi;
- Maliyyələşməsi büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilən sosial-iqtisadi proqramların nəticə yönümlü olması (3, Səh. 3-4).

Yuxarıda sadalanan vəzifələrdən göründüyü kimi, neft gəlirləri hesabına təmin edilməsi nəzərdə tutulan dövlət büdcəsi xərclərinin məqsədli proqramlarla əlaqələndirilməsi mexanizminin öyrənilməsi və sözügedən proqramların büdcə planlaşdırılması ilə uzlaşdırılması dövlət büdcəsinin tərtibi prosesinin mühüm halqası hesab olunur.

Həmçinin əsas maliyyə mənbəyi dövlət büdcəsi olan məqsədli proqramların hazırlanmasında vahid metoddan istifadə edilməsi məqsədilə inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq edilən, həmçinin iqtisadi nəzəriyyədə yer alan “nəticəyə hədəflənmiş büdcə metodu”nun ölkəmizdə tətbiqi imkanları öyrənilməlidir.

Ümumilikdə, büdcə xərclərinin artıb-azalması ölkədəki sosial-iqtisadi şərait, proses və problemlərlə sıx vəhdət təşkil etməlidir.

Almaniya, Kanada, Qazaxıstan, Türkiyə, hətta ABŞ kimi ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, büdcənin xərclər çərçivəsi və ortamüddətli büdcə planlaşdırılması ilə məqsədli dövlət proqramlarının əlaqələndirilməsi hərtərəfli sənəd şəklində tərtib olunur və müxtəlif bölmələri əhatə edir. Bu sənəddə müxtəlif indikatorlar təsbit olunur, həmin indikatorlar da iqtisadi və sosial göstəricilərin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün əsas hesab olunur. Dövlət proqramlarında icrası nəzərdə tutulan tədbirlər konkret dövrlər (illər) üzrə təyin edilmədiyindən həmin tədbirlərin dövlət büdcəsi ilə əlaqəsi nəzərə çarpmır. Adətən dövlət proqramlarının icra vəziyyəti barədə hesabatlar hazırlanmır və məqsədli dövlət proqramlarında təsbit olunan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin səmərəliliyini və nəticəliliyini qiymətləndirmək mümkün olmur. Dövlət büdcəsindən hər hansı proqramın maliyyələşməsinə ayrılan vəsaitin daima monitorinqi aparılmalı, həmin vəsaitin səmərəli, məqsədli istifadəsinə nəzarət olunmalıdır. Ümumiyyətlə, büdcə xərclərinin iqtisadiyyata dövlət proqramları şəklində investisiya edilməsinin vahid metodu hazırlanmalıdır. Məqsədli dövlət proqramlarının tərtibi və icrası prosesi büdcə planlaşdırılması istifadə olunan OMXÇ ilə uzlaşdırılmalıdır. Bu baxımdan, OMXÇ müstəqil sənəd şəklində hazırlanmalıdır. Yeni OMXÇ təşkilatı və sektorial xərc limitlərinin təyin edilməsi, eyni zamanda sözügedən sənədin makroiqtisadi hədəflərlə uzlaşdırılması məqsədemüvafiqdir.

Göstərilənlərə əsasən deyə bilərik ki, növbəti illərin dövlət büdcəsi hazırlanarkən büdcənin şəffaf və əsaslandırılmış olması, OMXÇ-nin tətbiq olunması dövlət büdcəsinin iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına səbəb olacaqdır.

Dövlət büdcəsi xərclərinin məqsədli proqramlarla, OMXÇ ilə əlaqələndirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və məqsədli proqramların səmərəliliyinin artırılması yolları müəyyən olunmalıdır.

Məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramları makroiqtisadi göstəricilərə əsaslanmaqla OMXÇ ilə əlaqəli şəkildə hazırlanmalıdır.

Azərbaycanda büdcənin hazırlanması mexanizminin OMXÇ-ya uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi nəzərdən keçirilməlidir. Bu büdcə mexanizminin əsas məqsədi iqtisadi siyasəti, uzunmüddətli iqtisadi (o cümlədən büdcə planlaşdırması və büdcə proseslərini əlaqələndirmək), həmçinin strateji hədəflərin müəyyənləşdirilməsi olmalıdır.

OMXÇ dövlətə büdcə xərclərinin planlaşdırılması məqsədilə həm təşkilatı, həm də sektorial büdcə resurslarının həcmi, bölgüsü, tətbiqi üçün zəruri olan inkişaf büdcəsinin tərkib hissəsi kimi investisiya layihələrinin əsas istiqamətləri barədə məlumat verməlidir. OMXÇ hökumətin öz strategiyasında müəyyənləşdirdiyi əsas hədəflərə uyğun olaraq, büdcədən vəsaitlərin ayrılmasını şərtləndirir. Bu zaman ilk olaraq höku-

mətin illik büdcə xərcləri müəyyən edilir (məsələn, qəbul edilmiş “qızıl qayda”ya uyğun olaraq). Müəyyən edilmiş məbləğ sonradan müxtəlif dövlət orqanları arasında bölüşdürülür. OMXÇ tətbiq olunduğu sistemlərdə bu növ bölüşdürmələr zamanı müvafiq dövlət orqanlarının müəyyən edilmiş iqtisadi və sosial siyasət kursunun qısa və orta-müddətli təsirləri nəzərə alınır.

OMXÇ-nin hazırlanması sonda dövlətin maliyyə resurslarının idarə edilməsi baxımından aşağıdakı üstünlüklərə malikdir: fiskal intizamın təmin edilməsi, dövlət büdcəsi göstəricilərinin proqnozlaşdırıla bilən olmasının təmin edilməsi, büdcə resurslarının sektorlararası və sektordaxili düzgün bölüşdürülməsinin təmin edilməsi, nəticələrə görə konkret subyektlərin məsuliyyətinin artırılması, dövlət büdcəsi xərclərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Nəticəəsaslı büdcənin, OMXÇ-nin əsasını təşkil etməklə, aşağıdakı şərtlər daxilində reallaşdırılması zəruridir:

- Büdcə təşkilatlarına ayrılmış xərclərin istifadəsinə nəzarətin aidiyyəti qurumlar tərəfindən gücləndirilməsi və yeni nəzarət mexanizminin tətbiqi;
- Dövlət büdcəsi hazırlanarkən elə indikatorlar müəyyən etmək lazımdır ki, onlar büdcədən vəsait alan təşkilatların fəaliyyət istiqamətlərinin nəticələrini, qənaətlilik dərəcəsini və səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan versin;
- Büdcə vəsaitlərinin təsnifatlar üzrə deyil, iqtisadi prioritetlər və məqsədli proqramlar şəklində istifadəsinin təmin edilməsi;
- Dövlət büdcəsi layihəsinin büdcə təşkilatlarının fəaliyyətindən əldə olunacaq nəticələrə uyğun hazırlanması;
- Hər bir büdcə təşkilatına müxtəlif məqsədlər üçün ayrılmış vəsaitlərin istifadəsindən gözlənilən nəticələrin əvvəlcədən düzgün proqnozlaşdırılması.

Nəticə

Ölkədə iqtisadi inkişaf kursunun davamı olaraq neft gəlirlərinin artdığı şəraitdə ölkədə təkrar istehsal genişləndirilməli və dayanıqlı iqtisadiyyat təmin edilməlidir. Bundan əlavə, əməkhaqlarının artımı iqtisadi inkişafa uyğun olmalıdır. Əməkhaqlarının neft gəlirlərinin hesabına artırılması iqtisadi baxımdan riskli hesab olunur. İlk növbədə neft gəlirləri əsaslı vəsait qoyuluşu formasında iqtisadiyyata yönəldilməli və infrastruktur yaxşılaşdırılmalıdır.

Uzun zamandır ki, iqtisadi artım və büdcə xərcləmələrinin dinamikası və istiqaməti arasında uzlaşma və asılılıq iqtisadçılar arasında müzakirə mövzusu olmuşdur.

Lakin qarşıya qoyulmuş fiskal məqsədlərə nail olmaq və yuxarıda qeyd olunan nəticəəsaslı büdcə hazırlamaq üçün aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə büdcə tədbirlərinin tətbiqi məqsədəuyğun hesab olunur:

- Ümumi Daxili Məhsulun artım dinamikası ilə (ÜDM) büdcə xərclərinin artırılmasını əlaqələndirmək;
- Cari ilin dövlət büdcəsi hazırlanarkən xərcləri yalnız vergi gəlirlərinin artan hissəsi qədər artırmaq. Büdcəyə transfertləri yalnız məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsi üçün istifadə etmək;
- Büdcə xərcləri istiqamətlərini OMXÇ ilə uzlaşdırmaq və xərcləri əsasən məqsədli dövlət proqramları ilə həyata keçirmək;
- Neft Fondunun özünün illik məcmu xərclərini müəyyən çərçivəyə salmaq. Büdcənin gəlir hissəsində Neft Fondu tərəfindən edilən transfertlərə maksimal hədd müəyyən etmək;
- Ümumi Daxili Məhsula nisbətə dövlət borcunun maksimal həddini təyin etmək.
- İqtisadi və sosial prioritetlərlə büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi prosesini əlaqələndirmək.
- OMXÇ-nin tətbiqi zamanı Neft gəlirlərindən istifadəni bu çərçivə ilə uzlaşdırmaq (3, səh. 24-25).

Məlumdur ki, büdcə siyasəti dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsində əsas alətlərindən biridir.

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün dövlət bəzən büdcə xərclərinin miqdarını artırmaq və ya vergi dərəcələrini azaltmaq yoluyla genişlədici fiskal siyasət, bəzən də əksini etməklə daraldıcı fiskal siyasət yürüdür.

Aparılmış empirik tədqiqatlara görə, büdcə xərclərinin effektivliyi seçilmiş tədqiqat obyektindən asılı olaraq dəyişir. Azərbaycan üçün aparılmış empirik araşdırmalarda büdcə xərclərinin qeyri-neft sektoru üzərində stimullaşdırıcı təsiri olduğu üzə çıxır.

Büdcə prosesinin səmərəli təkmilləşməsi üçün əsas diqqət aşağıdakı istiqamətlər üzrə məsələlərin həllinə yönəlməlidir:

- ictimai maliyyənin idarə olunması səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- büdcə planlaşdırmasının proqram-məqsədli metodlarının tətbiq sahələrinin genişləndirilməsi və ortamüddətli büdcə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi;
- dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması;
- büdcə təsnifatının və büdcə uçotunun təkmilləşməsi, büdcənin gəlir və xərc hissələrinin yenidən strukturlaşdırılması, qüvvədə olan və qəbul edilmiş öhdəliklərin fərqləndirilməsi, büdcə kəsirinin tənzimlənməsi;
- büdcə prosedurlarının təkmilləşdirilməsi;
- nəticələrə yönümlü büdcələşdirməyə keçilməsi;
- büdcə prosesinin şəffaflığının artırılması və ictimai iştirakın gücləndirilməsi.

Azərbaycanda büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi tələb olunan əsas məsələlər içərisində aşağıdakıları da xüsusi qeyd etmək lazımdır:

- dövlət büdcəsinin hazırlanması zamanı büdcə prosesinin iştirakçıları arasında informasiya mübadiləsi sisteminin yaxşılaşdırılması;
- büdcə prosesi boyunca hakimiyyət orqanlarının, maliyyə orqanlarının və büdcə təşkilatlarının büdcə səlahiyyətlərinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi, büdcə səlahiyyətlərinin reallaşdırılmasına nəzarət (4, səh. 65-66).

Büdcə prosesinin islahatlarının mühüm istiqamətlərindən biri ictimai iştirakın gücləndirilməsi və şəffaflığın artırılmasından ibarət olmalıdır. Dünyanın bir çox ölkələrində büdcə islahatlarının keçirilməsi zamanı büdcə prosesinin şəffaflığının təmin olunması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilir. İctimai maliyyənin idarə olunmasında büdcə şəffaflığının tələbi dünyada büdcə siyasətinin ən vacib nailiyyətlərindən biri hesab olunur.

Ədəbiyyat

1. Dövlət büdcəsinin icrası barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları
2. “Büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları” Rəşad Muradov, İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı-2016, (səh. 3-4);
3. “Azərbaycanda fiskal siyasət və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, İlkin Aslanov, Gəncə-2016 (səh-24-25);
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” (səh. 65, 66);
5. “Ending dependency: How is oil revenues effectively used in Azerbaijan?” Center for economic and social development. Edited by Vugar Bayramov.